

GUILLERMO KUITCA,
THE TABLADA SUITE VI, 1992

LA ANTIGUA ATENAS, LA CIUDAD EN RUINAS.
LA MUERTE DE LAS CIUDADES

“Seas quien seas,
forastero que estás
ante la Atenas de los
cecrópios, que apenas
dará señales de su
antiguo renombre, dirás:
“¿Fue aquí donde se
dirigieron los dioses tras
abandonar los cielos?
Y, al repartirse los
reinos, ¿fueron éstos
los que ocuparon los
propios dioses?”
Lo mismo dirás al ver
el alcázar de Agamenón:
¡Ay! “La ciudad vencedo-
ra yace más devastada
que la vencida! Ésta es
la que, con razón, en
otro tiempo admiró la
Antigüedad. De grandes
cosas contemplas
pequeños sepulcros.”

SÉNECA, EPIGRAMAS II

Teoría

Abrimos esta sección, dedicada a textos relacionados con la teoría, con un documento único que nos llena de satisfacción: la traducción al catalán de *Suïssa com a hiperciutat*. En este texto, tanto como en su participación en la ETSAB o en el resto de las investigaciones que lo han transformado en referente para el urbanismo mundial, André Corboz ha sabido utilizar mecanismos que demuestran su amplia visión y lo sitúan en un complejo territorio, sin fronteras, entre la historia del arte, del urbanismo y de la arquitectura, en una consonancia exacta con los planteamientos que desarrollamos en este número.

Suïssa com a hiperciutat
André Corboz

Suïssa com a hiperciutat

ANDRÉ CORBOZ

“Muntanyes, llacs, ramats, camps i vinyes constitueixen la substància mateixa del territori, la realitat fonamental dins la qual, certament, hi ha excepcions (ciutats, indústries, xarxa ferroviària, autopistes, etc.), però que no en malmeten el mite.”

a.

b.

Per a la majoria dels helvètics, encara avui Suïssa és un país agrícola, habitat per una població propera a la “natura”. Muntanyes, llacs, ramats, camps i vinyes constitueixen la substància mateixa del territori, la realitat fonamental, dins la qual, certament, hi ha excepcions (ciutats, indústries, xarxa ferroviària, autopistes, etc.), però que no en malmeten el mite.

I és que es tracta d'un mite, encara que, quan fou creat al segle XIX, es corresponia amb la realitat. Després de la guerra civil del Sonderbund, amb motiu de la Constitució de 1848 (que encara és, en gran part, la d'avui), calia salvar el país, que havia estat a punt d'esclatar. Ajudada, sens dubte, pel romanticisme i la seva ideologia de la natura com a subjecte, és a dir, amb la qual es podien establir relacions de persona a persona, l'empresa va tenir tant d'èxit que ha

sobreviscut tant a la industrialització com a la modernització. Les dues guerres mundials van ser l'ocasió per reforçar aquest mite, tan bé que encara viu. El refús a la Unió Europea l'any 1992, el Sonderfall i l'Alleingang en són les darreres manifestacions.

Encara l'any 1992, les portades de les guies telefòniques de Zuric i Ginebra, indrets que no són precisament poblacions rurals, representaven camps de blat. No és, doncs, a Suïssa on els alcaldes de les ciutats principals editarien una obra titulada *Mon pays, c'est la ville* (El meu país és la ciutat), com fou el cas de França l'any 1994. Tanmateix, la població suïssa que treballa a l'agricultura és inferior al 5%. Observem, de passada, que aquesta nostàlgia de la “natura verge” i de la bonança agrícola es basa en una sèrie de contradiccions: la vida del pagès

ANDRÉ CORBOZ

es historiador del arte, de la arquitectura y del urbanismo, y ha sido profesor en la Université Labal de Quebec, en la de Montreal, en el Institut d'Architecture de Ginebra y en el ETH de Zurich. Invitado como profesor y conferenciante en numerosos foros, lo ha sido también como investigador en el Getty Center de Los Angeles. Entre su extensa obra, difícilmente compendiable, pueden citarse libros como *Invention de Carouge 1772-1792* (1968), *Haut Moyen Age* (1970), *Canaletto, Una Venecia immaginaria* (1985), o *Deux capitales françaises, Saint-Pétersbourg et Washington* (2003), pero la riqueza de sus innumerables artículos reside una parte muy importante del interés de su producción, tal como han puesto de manifiesto recientemente las diferentes compilaciones, de la misma, publicadas en italiano, alemán y francés.

a. ESTRATIGRAFIA FREIBURG, 1969

b. MAPA DE LES CIUTATS ALS ALPS, 1994

c.

d.

i del granger, sobretot a la muntanya, no és precisament fàcil i és molt poc lírica: d'altra banda, l'agricultura en si, com també la ramaderia, tracte la natura en objecte i constitueixen un acte cultural, que explota aquesta natura imposant-li constriccions. Aquesta mateixa nostàlgia impedeix a la major part dels helvètics d'adonar-se del fenomen de la urbanització, que en fa objecte d'un refús global excepte, és cert, entre els menors de 40 anys. Aquest refús té una conseqüència greu: impedeix que s'estableixi una relació racional amb la realitat suïssa.

Quan hom demana a algú que digui en què consisteix per a ell la ciutat suïssa, és molt probable que respongui que és un lloc central i compacte, clarament distint del camp. Traduït en criteris formals, això significa que el que distingeix la ciutat és 1) l'ordre contigu, 2) el calibre (*unité de gabarit*), 3) els "monuments"

(catedral, ajuntament, etc.) –el que està al voltant d'aquest nucli no mereix l'apel·latiu de ciutat, sinó el de suburbi o de perifèria, considerats abominables– i, o finalment, 4) l'oposició al camp.

És inútil subratllar que aquesta concepció del que és urbà –que tradueix molt bé un gravat que representa la petita ciutat de Liestal l'any 1751 –és totalment obsoleta ja que és anterior a la revolució industrial, fins i tot anterior, en molts aspectes, ni més ni menys que a la Revolució Francesa. El que es veu en una fotografia aèria de la mateixa ciutat de Liestal, que no és més que una seu de mig cantó, no és exactament el mateix. Podríem portar el contrast fins a l'extrem dient que la ciutat tolerada és, posem per cas, Monteriggioni, mentre que la ciutat detestada, a l'altre extrem de l'evolució, podria ser, per exemple, Orlando (Florida). D'una banda,

e.

f.

hi hauria l'harmonia i, de l'altra, el caos. Reprendrem més endavant aquestes dues nocions, ja que efectivament sustenten la representació caricaturesca del que hauria de ser la ciutat per a moltíssimes persones. Primerament, constatem que ha passat al territori suís des de l'inici del segle XX.

LA NEBULOSA URBANA HELVÈTICA

Dues vistes comparables de les ribes del llac de Zurich els anys 1920 i 1973 ens mostren clarament que l'aglomeració, al cap d'alguns decennis, s'ha estès en totes les direccions, fins a tocar i àdhuc franquejar amb escreix les fronteres del cantó. Heus ací aquest cantó, amb la seva xarxa de S-Bahn –equivalent suís del Réseau Express Régional (xarxa ferroviària de rodalies): tots els finals de línia es troben en cantons veïns, a Schaffhausen, Frauenfeld, Rapperswil, Zoug i Brugg. La raó d'això es troba en el que

g.

h.

Jean-Luc Piveteau anomena "l'esquarterament progressiu de les funcions fonamentals", degut a la facilitat creixent en els desplaçaments. Aquest és un fenomen prou global a la superfície terrestre. I Suïssa no en té el monopoli, ni tampoc està a l'avantguarda quant a la precocitat, rapidesa o amplitud. La comparació amb l'aglomeració de Nova York, per exemple, permet relativitzar-ho posant en evidència que les proporcions suïsses són molt modestes. Almenys a primera vista, ja que tot depèn dels criteris de representació.

També és cert que, en aquest país, la dimensió dels equipaments és relativament petita i que la transformació dels centres suïssos no s'ha produït a l'americana. Dit això, vegem una mica com s'han estès les nostres ciutats. Una vista nadiral de Friburg avui dia mostraria prou bé la relació ara ordinària entre la

zona anomenada "històrica" i la resta, com si ravals, suburbis i perifèries no formessin també part de la història! El que sorprèn, evidentment, és la diferenciació morfològica, és a dir, la diferència de densitat entre el "centre" i la resta. En d'altres casos, com és ara el de Zurich, el fenomen és lleugerament diferent, perquè la xarxa de pobles propers era densa i perquè la multiplicat relativament precoç de residències suburbanes els ha lligat fins al punt que els seus nuclis originaris resulten imperceptibles dins el teixit. En algunes zones, com a Zollikon, el poble minúscul al voltant de l'església va donar lloc a un teixit d'edificis aïllats –la majoria, cases d'alt standing – ja a principis de segle XX.

En el cas de Friburg i de Zurich, ens trobem amb dues ciutats consolidades des de fa segles, a les quals la revolució industrial va donar l'ocasió de desenvolupar-se con-

i.

siderablement. Però aquest fenomen s'observa a tot l'altiplà suís, com per exemple a Aarau, en què el centre històric es conserva molt bé, és molt dens i té encara molta activitat: en totes les direccions, fins que es perd la vista, s'hi han desenvolupat nuclis d'urbanització.

El fenomen, a més a més, no tan sols afecta els llocs on ja es trobava un burg medieval o una capital cantonal, sinó que també afecta sense excepció les localitats intermèdies. La creació del Xarxa Ferroviària de Rodalies ha incrementat el moviment, ja que molts habitants treballen a Zurich i sovint han desplaçat el lloc de residència, per raons fiscals, especialment a Zoug.

La Suïssa romanxa no ha quedat evidentment fora d'aquesta tendència, ja que la Riviera de Vaux, que es va desenvolupar al segle XIX gràcies al turisme de luxe

c. LIEGTAL, VISTA OEST, 1751

d. LIESTAL VISTA RECENT DES DE L'AVIO, SUÏSSA DES DEL CEL

e. MONTERIGGIONI, FOTO B. BRUCHI

f. ORLANDO, FLORIDA

g. LLAC DE ZURICH, 1920

h. LLAC DE ZURICH, 1973

i. XARXA "S-BAHN" DE LA REGIO DE ZURICH

j.

k.

l.

m.

(anglès, alemany i rus fins a l'any 1914), va acollir de seguida una població molt més diferenciada –no tan sols rentistes, sinó també propietaris de segones residències i gent que treballa a Lausana. A vegades, la urbanització es manifesta simplement per l'aparició d'un tipus arquitectònic urbà: per exemple, una torre d'apartaments de dotze plantes, que sembla clavada en ple camp! I allà encara; perquè el fenomen no és exclusiu de Suïssa, sinó que arreu, a França i també a fora, s'observa aquesta manera que té la ciutat de sorgir dins de contextos que semblen haver-la ignorat sempre. En aquests sectors, sovint, activitats ben diverses i que els moderns consideren mútuament incompatibles, particularment a la Carta d'Atenes, es troben juxtaposades. En trobem un exemple eloqüent a Schwamendingen, a la regió de Zuric: tres cases en filera, adossades a un magatzem i situades al costat d'un aparcament

de pisos. Idíl·lic! Si un mira el mapa que hem mostrat al principi de més a la vora, veurà que la conca del Léman i la regió de Rhône-Alpes es troben en la mateixa situació. El que ens agradaria posar en evidència és que casos com el del Ruhr, que avui dia formen aglomeracions contínues, s'estan constituint a casa nostra també sense que la majoria de la població se n'adoni. Vegeu també la nebulosa urbana que s'estén entre Milán i el Ticino, i que Stefano Boeri va estudiar amb tanta eficàcia.

En altres termes, Suïssa no és de cap manera una taca blanca dins les famoses “bananes” (banana blava, *snowbelt*, *sunbelt*, etc.). Ja fa dècades que ha deixat de ser aquesta extensió pintoresca consagrada a la patata i als ramats amb esqueles. I, tot i així, la visió nostàlgica persisteix, encara que la superfície construïda a Suïssa entre els anys 1945 i 1980

hagi progressat a un ritme d'un metre quadrat per segon, cosa que representava, en aquesta última data, la superfície del cantó del Jura. I no cal dir que la tendència no s'ha pas invertit, ans al contrari. Des de l'any 1982, en efecte, la progressió (indústries, superfícies de transport i autopistes incloses) ha passat a ser d'1,32 metres per segon, és a dir, en aquests setze anys ha crescut més de dues vegades la superfície del llac de Bienne.

Per reprendre una expressió forta de François Walter (del seu llibre *La Suisse urbaine 1750-1950*), ens enfrontem, també a casa nostra, a una “ciutat reptant”. No ens estendrem sobre les causes llunyanes d'aquesta transformació, o més aviat mutació, de la qual l'augment esclatant de la població mundial n'és una de les principals –encara que Suïssa no és comparable al tercer món en aquest

n.

ñ.

aspecte. N'hi ha prou a recordar que, segons un informe de la Unesco de 1995, per absorbir aquesta població caldria crear, durant els propers quaranta anys, mil ciutats de tres milions d'habitants, és a dir, vint-i-cinc cada any.

UNA CONSCIENCIACIÓ LENTA, REBEL I IMPERFECTA

Al costat d'aquesta explosió demogràfica en curs, els problemes helvètics són evidentment ridículs. Dos mapes del mateix territori entre Bienne i Nidau, dels anys 1848 i 1976, respectivament, són testimonis d'una evolució marcada però no tràgica i, sobretot, encara controlable. El problema, per altra banda, no és pas d'avui, sinó que va sorgir a la Gran Bretanya a mitjan segle XIX, i primer va ser estudiat pels geògrafs, que van crear una sèrie de neologismes per descriure i qualificar la manera com s'expandien les ciutats sobre el territori: conurbació, interurbació,

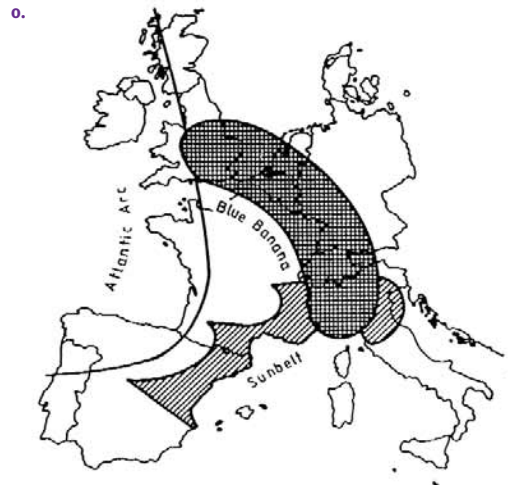
Randstat... fins arribar a la megalòpoli o la nebulosa urbana americana, que Jean Gottman va estudiar l'any 1961. Altres autors han parlat de metròpoli policèntrica, com per exemple Michel Bassand, per explicar millor l'estructura interna del fenomen, tan bé que de mica en mica s'ha passat de la representació concèntrica, que implicava encara una visió quasi còsmica de la ciutat i reflectia l'estructura de l'univers geocèntric, a una concepció on la centralitat jugava encara un paper –aquí és l'esquema central–, però on ja es manifestava un inici de desconnexió (cal tenir en compte la data: 1939), fins arribar a allò que jo qualificaria d'esquema realista, perquè explota en nuclis múltiples (aquí també la data és interessant: 1945). En aquest últim esquema, ja no hi ha centralitat pròpiament dita, sinó que hi ha un sistema de centralitats que, sovint, i gairebé per tot arreu, tendeix a buidar el que nosaltres

anomenem encara el centre de ciutat o el centre històric –perquè és el més antic, el més dens i, sobretot, el més simbòlic– del seu contingut funcional i, per tant, del seu sentit.

Aquest esquema americà explica bé aquesta fase de l'evolució urbana: la *city* està com empesa a l'horitzó, sovint degradada i habitada per una població pobra, com a mínim, si és que no ha estat objecte d'una gentrificació. En aquest aspecte, Suïssa encara no ha patit les conseqüències de la remodelació amb tanta violència com als Estats Units o a les ciutats europees tocades per la guerra. No hi ha hagut renovacions urbanes a gran escala com a Alemanya, Itàlia o França, malgrat alguns projectes que ho anunciaven, com ara el de Maurice Braillard per a Ginebra, dels anys 1931-1935, que preveia, almenys com a model, una reestructuració absoluta. Però, a la pràctica, la renovació ha estat difusa i, per tant discreta. Les nostres ciutats s'han estès

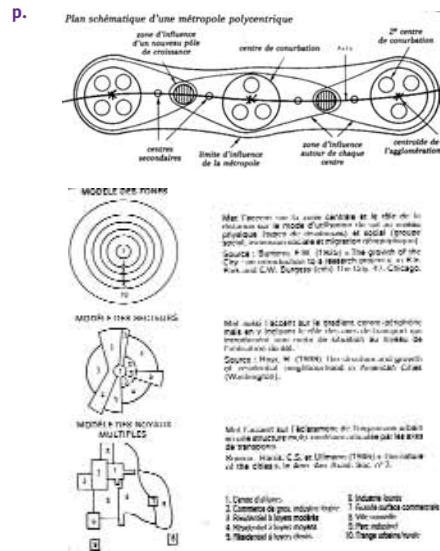
- j. LES CIUTATS DE ZOLLIKON
- k. LES CIUTATS DE AARAU
- l. MASSONGEX, LA CIUTAT AL CAMP
- m. CIUTATS A SCHWAMENDINGEN, 1990

- n. BIENNE / NIDAU, CARTOGRAPHICA HELVETICA, 1848
- ñ. BIENNE / NIDAU, 1976

i s'han ramificat sense degradar en excessivament la substància existent. Però, vegem ara com ha reaccionat aquest país crispat i si la urbanització extensiva, com diu Alain Léveillé, era inesperable o previsible. Sobre el primer punt, el ressorgiment de les nebuloses urbanes ha suscitat propostes sincerament poc sorprenents, atesa la persistència del mite de la Suïssa agrícola. "La cultura de barri, —explica un text sobre la *Dorfkultur*,— es desenvolupa com una nova cultura, una cultura vilatana." Aquesta curiosa contradicció en els termes és normal, sobretot a la Suïssa germànica. D'altra banda, a l'est de Zuric s'han creat diverses poblacions residencials, com per exemple Kindhausen, que es va començar a construir l'any 1994 amb el suport d'una gran campanya publicitària. La solució a la "crisi" de la ciutat és naturalment el "*dörfli*" (llogaret), habitat com cal per gent que treba-

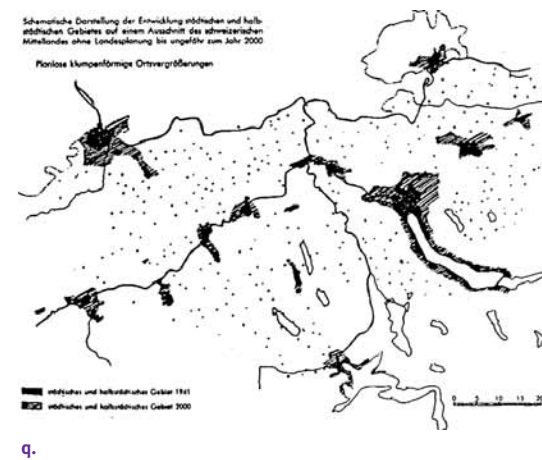
o. BLUE BANANA, 1992
p. DIFERENTS ESQUEMES D'UNA METROPOLI

llen als despatxos de Zuric. Un altre exemple: la Janahof Siedlung a Kaltbrunn, al cantó de Saint-Gall (molt a la vora de l'autopista Zuric-Coire). Aquesta *Siedlung* va ser en gran part construïda en forma de burg medieval (mireu-ne les portes!). És evident que els que hi habiten no hi exerceixen la seva activitat professional. El 50% dels suïssos, de fet, no treballen al lloc on viuen. És a dir, que encara que sigui de ciutat, el suís (i també l'alemany) somnia a tenir una casa de camp aïllada enmig de la natura. En altres paraules: d'acord amb la ciutat, però de fusta i exactament fidel al poble ancestral. Es comença a percebre que hi ha un problema de mentalitat, fins i tot diria que d'endarreriment mental o, en tot cas, cultural.

Sobre el segon punt, relatiu al coneixement anticipat de l'evolució, l'institut ORL del Politècnic de Zuric n'havia fet, curiosament, algun treball. L'any 1973, basant-se en pronòstics sobre el creixement industrial del país fins a l'any 2000 i el creixement de població que comportaria, aquest institut oposava, a la urbanització incontrolada que llavors s'estava produint, nou variants possibles de desenvolupament urbà concertat. El que es va produir és una desena variant, una mena de distribució efectiva de l'altiplà suís. D'altra banda, no era la primera vegada que feien aquestes constatacions i extrapolacions diverses. L'any 1941, Armin Meili va entreveure dues possibilitats d'evolució per a Suïssa. Per començar, el que ell anomena la Bandsstadt CH, la ciutat lineal que veia formar-se entre Soleure i Frauenfeld i de la qual va fer un esbós sobre com seria pels volts de l'any 2000. L'altra possibilitat, segons ell, era la Großstadt CH, és a dir, Suïssa com a ciutat contínua, de la qual dóna els elements formadors.¹

1. L'ANY 1932, MEILI JA HAVIA PARLAT D'UNA GROSSTADT CH MOLT DESCENTRALITZADA.

Era Meili el primer del llinatge dels visionaris? Escoltem això: "Estic segur que els bells canvis que han tingut lloc al país de Vaud no m'agraden gens —carrers llargs i avorrits, grans camins, jardins anglesos, cases parisenques (males còpies d'originals mediocres)—, edificis que s'assemblen tots i que, per dir-ho d'alguna manera, l'únic que fan és una mena de ciutat universal que s'estén d'una punta a l'altra d'Europa [...]. Ja no hi ha camp enlloc —destruïm els boscos, violem les muntanyes, ens burlem dels rius—, a tot arreu hi ha gas i vapor —la mateixa olor, els mateixos remolins de fum execrable, espès i fètid—, el mateix cop d'ull comú i mercantil, miris allà on miris; una monotonia insuportable" (William Beckford, 1833)

q. LA GROSSTADT SCHWEIZ, 2000. (ARMIN MEILI, 1941)
r. LA GROSSTADT SCHWEIZ, 1994. (ORL)

No és l'opinió d'un planificador, certament, sinó la d'un autor romàntic i gran viatger —així que, per a nosaltres, el cantó de Vaud de 1833 era, evidentment, el súmmum del paisatge tradicional idíl·lic. I abans de Beckford?

"Tot Suïssa, per dir-ho d'alguna manera, no és més que una gran ciutat dividida en tretze barris, dels quals uns es troben a les valls, altres sobre els turons, altres a les muntanyes. Hi ha barris més o menys poblats, però tots ho estan suficientment per deixar ben clar que encara som a la ciutat."

Aquestes línies estan escrites l'any 1763 i el seu autor és un tal Jean-Jacques Rousseau. Curiosament, Rousseau, que habitualment es mostra enemic de les ciutats, jutja el fenomen més aviat d'una manera

positiva: "Ja no es té la sensació de recórrer deserts quan es troben campanars enmig dels avets, ramats sobre les roques, fàbriques als barrancs, tallers sobre els torrents. Aquesta barreja estranya té un no sé què d'animat i vivent..."

Per tant, alguns esperits sensibles van veure venir, doncs, l'evolució des de molt lluny, però no van exercir cap influència sobre la representació de la ciutat que els suïssos es fan. I avui, on som? Els mapes més recents que pretenen fer justícia a l'estat de la urbanització entre Zuric i Ginebra sovint estan desfasats de la realitat.² Una imatge esfereïdora que reproduïm aquí, que ara ja és antiga perquè data de l'any 1987, resumeix força millor la situació: sota la Suïssa pretesament agrícola es troba la veritable Suïssa, és a dir, la Suïssa urbana.

2. D'AQUESTA MANERA, L'ÚLTIM MAPA PUBLICAT PER LA ORL AL NUM. 252 DEL BULLETIN DE L'ETH FA VEURE QUE EL JUARA I EL VALAIS, ENTRE D'ALTRES, NO ESTAVEN AFECTATS PER AQUEST FENOMEN.

s.

AL COSTAT, A DINS I A TOT ARREU: LES QUATRE FASES DE L'URBANISME AL SEGLE XX

Simplificant molt, es poden distingir quatre fases en la manera com els teòrics de l'urbanisme han abordat la ciutat per intentar resoldre els problemes nascuts de la revolució industrial i de l'afluència de població del camp a les ciutats, particularment a les grans ciutats.

A la primera fase, es projecta la ciutat fora de la ciutat existent. Ja l'any 1859, l'ldelfons Cerdà proposa un pla d'extensió visionària per a Barcelona, que es desenvolupa al costat del centre històric (dins el qual preveu unes obertures que no es duran a terme). També a Espanya neix la idea de la Ciutat Lineal amb Arturo Soria

y Mata, l'any 1882, fonamentada sobre el transport públic, un fragment de la qual fou construït a Madrid. El principi era relligar les ciutats existents mitjançant aquestes ciutats lineals. Le Corbusier se'n recorda l'any 1943 en un projecte europeu de l'Ascoral. L'última manera de fer ciutat al costat de les ciutats és la ciutat-jardí de Howard, que ambicionava combinar els avantatges de la ciutat amb els del camp i eliminar els inconvenients respectius. L'èxit colossal d'aquesta idea perdura sota formes diferents, en concret als Estats Units, on encara avui se'n construeixen per tot arreu.

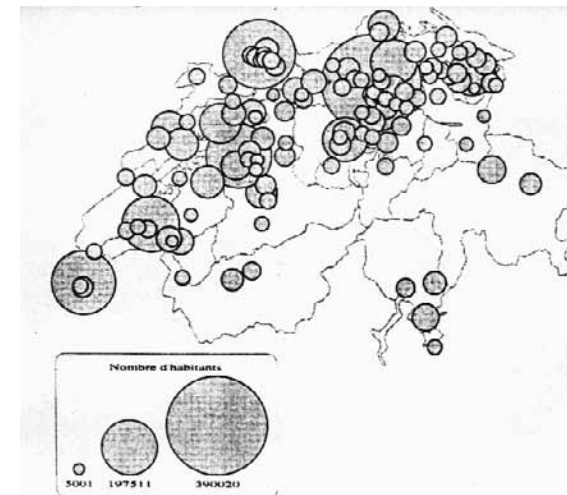
La segona fase és la dels CIAM i de la Carta d'Atenes (elaborada l'any 1933 i publicada deu anys més tard): és l'urbanisme contra la ciutat, que va trobar una justificació a posteriori en la taula rasa que varen conèixer, de fet, les ciutats bombardejades. El seu ideal con-

sistia a substituir els nuclis antics, que havien crescut molt empíricament al llarg dels segles, i que es consideraven higiènicament, tècnicament i socialment intolerables, per a un entorn totalment controlat. A la pràctica, aquestes idees varen servir menys per reemplaçar els centres de ciutat que no pas per crear ciutats-satèl·lit arreu, fenomen que a Suïssa n'ha tingut algunes manifestacions, com és ara l'exemple típic de Meyrin.

Però aquesta segona fase va provocar una reacció enfront dels excessos de simplificació dels moderns —especialment, la reducció de la ciutat a la quadrinomia funcional: habitar, treballar, divertir-se i circular. Aquesta reacció fou el postmodernisme, sovint molt formalista, en concret en els seus intents per recuperar els "estils" històrics. El seu text fundador és *L'architettura della città* d'Aldo Rossi (1966). Aquesta fase

“A les ciutats actuals, hi ha una certa contradicció, com un esquarterament entre forma i funció, és a dir, entre l'estructura històrica i la manera real de funcionar.”

t.

és la de l'urbanisme dins la ciutat, emblemàtic en el projecte de Rob Krier per a Stuttgart, que intentava restituir els espais destruïts del centre de la ciutat, una mica com si la història anés equipada amb una marxa enrere.

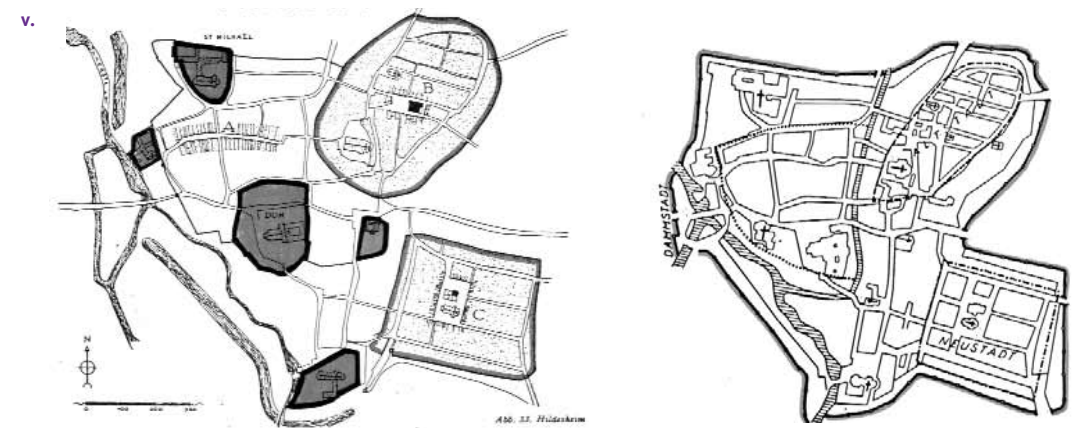
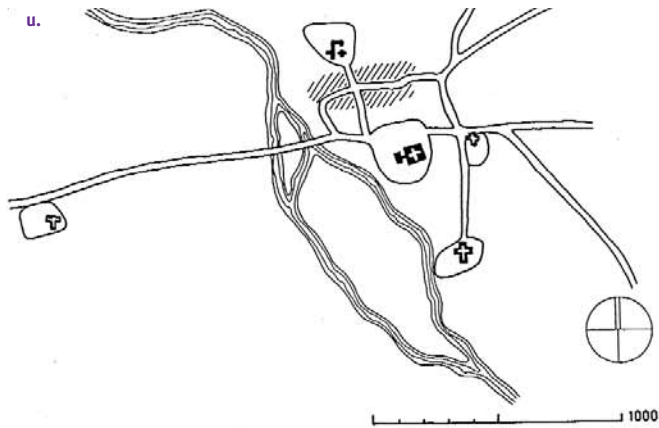
La quarta fase, en la qual ens trobem ara, encara no disposa d'un text fundacional. És la de la ciutat coextensiva amb el territori. Les teories s'han succeït, és clar, però no tant les pràctiques, que es continuen inspirant en els tres primers corrents, sense preocupar-se gaire de les crítiques de què han estat objecte.

LA METÀFORA DE L'HIPERTEXT

Enfront d'aquesta situació, s'imposa una constatació. A les ciutats actuals, hi ha una certa contradicció, com un esquarterament entre forma i funció, és a dir, entre l'estructura històrica i la manera real de funcionar. El centre de Ginebra és

encara a l'*haute-ville*? No. Des de les fires medievals, el centre econòmic es va desplaçar cap als carrers baixos, que inicialment no constituïen res més que un raval. I avui, encara que trobem la seu del govern cantonal (Consell d'Estat i Gran Consell) al turó, al costat de la catedral, podem dubtar que això sigui més que un símbol. Respecte a la catedral, està clar que ja no juga un paper actiu des de la fi de l'antic règim. I si bé és cert que les administracions havien estat ben agrupades a la vora de l'ajuntament fins a l'última guerra, ara no és el cas. Fins i tot l'alcalde s'ha traslladat al Palais Eynard, lluny d'allò que els vells ginebrins consideren el cor de la ciutat. L'administració està a la Jonction, a la Praille, al Grand-Sacconnex, a les Acaïas, etc. Seria interessant, i fins i tot necessari, cartografiar aquest èxode de les funcions tradicionalment centrals des de l'any 1945.

En altres termes, els “llocs centrals”, com els anomenava Walter Christaller (1933), estan marcats, a partir d'ara, per un caràcter doble: ja no estan al centre i ja no són llocs. Ja no estan al centre a partir del moment que han estat trasplantats a la perifèria, a mercè dels edificis disponibles, i ja no són llocs, perquè la seva localització els ha despulat de tot valor simbòlic, tota identitat, tota “*corporate identity*”. Però, si ja no hi ha un centre pròpiament dit, tampoc no hi pot haver una perifèria, ja que aquesta pressuposa l'existència del primer, al qual es refereix. Alhora, els centres històrics es museïfiquen amb finalitats turístiques. Per tant, visitem conjunts desnaturalitzats, reduïts a la seva aparença, a la seva carcassa. Aquestes constatacions diverses convergeixen en una conclusió general: que el vocabulari que s'utilitzava usualment per parlar de les ciutats ha esdevingut inuti-

litzable, ja sigui perquè els termes que s'empraven designen realitats que ja no existeixen, o bé perquè connoten o impliquen judicis de valor. Sentim parlar sovint, per exemple, de l'artificialització del territori; però abans de saber si aquest fenomen és realment negatiu, com aquesta expressió sembla que ho dona entenen, no caldria començar a analitzar-lo?

Aquesta manca del vocabulari usual és el que ha portat alguns investigadors i observadors a proposar una nova terminologia. Ja tenim *ciutat*, *conurbació*, *megalòpoli*, *galàxia urbana*. Françoise Choay va proposar el *post-urbain*; Paolo Secchi, la *città diffusa*; Alain Lèveillé, *la ville extensive*; François Ascher, *la métapolis*; Sébastien Marot, *el suburbanisme*; Pier Giorgio Gerosa, la *corapole*; Thomas Sieverts, la *Zwischenstadt*; François Walter, la *décentralisation concentrée*. En fi, tot i que Max Frisch

oposava, fa poc, *pobles urbans* i *ciutats rurals*, Françoise Choay, citada anteriorment, avui en té prou amb l'*urbà*. Per la meua banda, m'agradaria proposar la hiperciutat, per analogia amb l'hipertext. Podem definir un text com un conjunt de paràgrafs successius, generalment imprès en un paper, i que es llegeix habitualment des del principi fins al final. Un hipertext és un conjunt de dades textuales numeritzades en un suport electrònic, que es poden llegir en ordres molt diferents. Un text –aquest és el punt important– és una estructura lineal, jerarquitzada en un principi, perceptible pels sentits com un tot –un article, un llibre, s'encarreguen que sigui així. L'hipertext, contràriament, no és com a tal còpsable pels sentits; no posseeix una estructura unívoca i imperativa; es recorre gairebé *ad libitum*; anant a l'extrem, no té autor o no té un sol autor.

Dins el buit lèxic que caracteritza avui dia els assentaments humans de molt grans dimensions a Occident, el terme *hiperciutat* tindria l'avantatge de no prejudicar la densitat (com succeeix amb la "ciutat extensiva" o la "ciutat difusa") i de no oposar-se a les ciutats "històriques", ja que elles mateixes són parts constituents de la hiperciutat. En efecte, es tracta d'una metàfora, i l'analogia no pot ser forçada a l'homologia, des del moment que no representa tota la realitat: en el territori, els "textos" estan sovint apinyats, superposats, parcialment esborrats, cosa que no succeeix mai en un ordinador, com ha assenyalat Andrea Felicioni.

D'altra banda, les ciutats actuals no fan més que concentrar la població en creixement; no s'acontenten a sobrepassar els límits comunals antics, sinó que s'escampen àmpliament per sobre dels seus voltants; més encara, tendeixen a

tornar-se recíprocament limítrofes; se solden les unes amb les altres formant vastos conjunts que van cobrint de mica en mica el territori, sovint desbordant-lo (d'aquesta manera, vistes des d'un avió, Annemasse i Ginebra no són gaire distintes l'una de l'altra).

D'altra banda, les ciutats no n'han tingut prou a escampar-se al voltant del seu nucli; a vegades, s'han escampat ocupant llocs considerats inhabitable abans del segle XX: són aquelles que han colonitzat les vores del mar i que l'han recobert de construccions de formigó; també les que han plantat estacions d'esports d'hivern i d'estiu en extensions fins llavors desèrtiques, i també les que comencen a ocupar l'interior, un cop saturades les franges costaneres, com és el cas de la Côte d'Azur o la Riviera lemànica. Aquestes operacions de colonització són dirigides per i per als urbanistes, que desenvolupen

també les xarxes necessàries per a les migracions estacionals, al llarg de les quals s'instal·len serveis, unitats de producció i centres de decisió. Com a resultat d'això s'inverteix la relació tradicional entre la ciutat i el camp: el "camp" es troba ara envoltat per la "ciutat"; es troba a l'interior de la hiperciutat.

Igual que l'hipertext, la hiperciutat és accessible de diverses maneres; s'hi entra i se'n surt per un gran nombre de punts –si és que encara es pot parlar d'entrada i de sortida–; de la mateixa manera, s'hi circula per uns itineraris extremament variats, perquè les activitats s'hi troben disperses i, sobretot, perquè no hi ha centre, un centre, sinó polaritats.

Arribats en aquest punt, cal fer una observació complementària: contràriament a com pensen els fetixistes de la ciutat històrica, aquesta tampoc no era

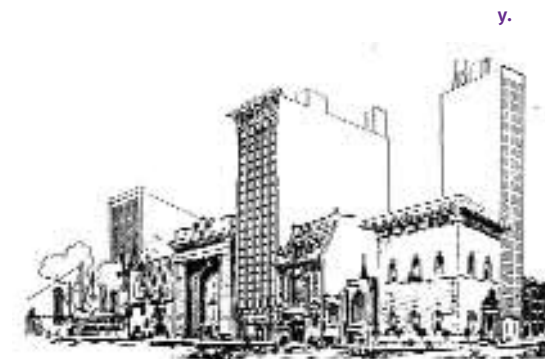
homogènia, per la senzilla raó que no havia estat construïda d'una tirada. Al contrari, estava feta de peces i trossos, de trames i teixits afegits.

Hildesheim, per exemple, al segle X té cinc convents i esglésies, cadascun dins el seu propi recinte, i un mercat. A continuació, s'hi afegixen dues ciutats emmurallades. Algunes d'aquestes unitats es fusionen..., d'altres no; però caldrà esperar fins al segle XIV perquè una sola muralla –un "recinte de reunió", com diu Lavedan– l'embolcalli tota. Durant l'alta edat mitjana, la ciutat és sovint un arxipèlag d'unitats autònomes, cadascuna amb la seva carta municipal. En molts casos, aquestes unitats només donarien forma a una *universitas*, és a dir, a un organisme únic més tard, més ben dit, molt tard, com va succeir a Arras l'any 1742. Abans d'aquesta data, la ciutat estava composta, per una banda, d'una *civitas* romana, terres en mans del bisbe

U. V. EVOLUCIÓ DE HILDESHEIM AL LLARG DELS PERÍODES HISTÒRICS: ALTA EDAT MITJANA, SEGLE XIII I SEGLE XIV

w. x.

y.

i, per l'altra, un *burgus* comercial i comunal, cap on va emigrar el centre direccional. D'altra banda, la ciutat històrica ha estat reconstruïda moltes vegades sobre ella mateixa, totalment o parcialment; ha estat devastada per guerres, per revoltes o per incendis gegantescos. Fins i tot ciutats amb un "centre històric" tan compacte com és el cas de Siena o Villefranche-de-Rouergue són productes de la sedimentació. Consegüentment, seria interessant analitzar els barris antics també en termes de no-homogeneïtat, fet que els donaria l'oportunitat de no ser un cos estrany dins de la hiperciutat.

La ciutat antiga no era, doncs, una ciutat ideal: no tan sols perquè no existeix la ciutat ideal, ja que la tensió o l'ofegament social constitueixen sempre la natura de les societats urbanes, sinó també perquè nosaltres simplement no acceptàriem viure en ciutats prèvies a la

revolució industrial, perquè justament el seu estat social, però també el cultural, el tècnic i sobretot l'higiènic, ens resultarien insuportables.

A aquesta primera observació complementària, m'agradaria afegir-hi una segona, que la natura de la hiperciutat determina àmpliament o, com a mínim, fa necessària: cal aprendre a pensar en termes de xarxes, ja no en termes de superfícies, cosa que –ho admeto de bon grat– és més fàcil de dir que de fer, més que res perquè les xarxes no aboleixen les superfícies! Per arribar-hi, cal també que la sociologia urbana es desenvolupi en aquesta direcció. A Bamberg, la fusió de les diferents unitats no va tenir lloc fins a l'any 1802.

RENUNCIAR A L'HARMONIA

Si la ciutat coextensiva amb el territori sembla que capgira la fórmula de Pascal per tal de figurar un univers on la circumferència

és a tot arreu i el centre no és enlloc, si no; es pot copsar pels sentits com a conjunt, si està desproveïda d'una estructura jerarquitzada i susceptible de ser recorreguda en tots els sentits; si la hiperciutat ens repugna; si apareix contradictòriament com a caòtica i monòtona; si encarna per a la majoria de persones la desolació; en resum, si nosaltres la percebem com un espai de pura dispersió, homogènia a força d'heterogeneïtat, com va dir Alain Charre, crec que és per una noció implícita que determina, d'una manera instintiva, la nostra visió de la ciutat –com a mínim, la de les persones que tenen més de 50 anys– la noció d'harmonia.

Ara bé –i aquesta és, almenys, la meva opinió–, la noció d'harmonia és obsoleta. No és potser la que, en una darrera anàlisi, ens impedeix percebre els actuals fenòmens urbans? Això no ho dic purament per provocar, i m'afanyaré a precisar

que el contrari de l'harmonia o, més ben dit, la no-harmonia, no és necessàriament la cacofonia o el caos. Si volem percebre la hiperciutat, hem de modificar amb profunditat la nostra sensibilitat, és a dir, la nostra mentalitat. La ciència també progressa gràcies a la reflexió de les seves pròpies condicions de producció, és a dir, especialment per un retorn sobre els seus propis postulats, per tal de modificar-los o substituir-los. Ara bé, sortosament, disposem dels instruments per fer aquest canvi. De fet, en disposem des de fa més d'un segle. L'art modern i l'art contemporani, a partir de Cézanne i, sobretot, del cubisme i el constructivisme, passant pels expressionistes, el dada i els surrealistes, els abstractes de tots els tipus, el *pop art*, l'*arte povera*, l'art conceptual, el moviment Fluxus, els hiperrealistes, el *land art* –i segur que me n'oblido algun altre–, ens hauria d'haver preparat a no percebre mai més en termes d'harmonia, sinó en termes de contrastos, de tensions, de dis-

continuitat, de fragmentació, d'assemblatge, etc, en resum, segons un sistema dinàmic que no depengués de cap estètica precedent.³ És evident que es poden fer aquestes mateixes observacions per a la música i la literatura. No oblidem que la famosa fórmula de Lautréamont ("bell com la trobada fortuïta, sobre una taula de dissecció, d'una màquina de cosir i un paraigua") data de l'any 1869.

Però, com que la hiperciutat no és, en primer terme, un fenomen estètic, podem recórrer a una altra aproximació, més intel·lectual, per provar de comprendre'n les seves manifestacions, i ensenyar que el seu pretès caos no existeix com a tal. Assenyalen, d'altra banda, que hi ha dos tipus de caos: el dels científics, que es pot reduir a la hipercomplexitat, i el dels filòsofs, que no es pot. Tot i que em sembla absolutament necessari mantenir una noció de caos real, malgrat el seu origen metafísic o místic,

m'agradaria demostrar amb una comparació, manllevant termes presos de la geologia, que aquesta noció no s'aplica a la hiperciutat.

Si circulem, per exemple, pels grans parcs del sud-oest americà, hi trobem sovint formes rocoses, més ben dit, paisatges sencers, plens de formes surrealistes. De vegades, l'espectacle és tan estrany i plàsticament tan inesperat que sembla arbitrari, fins i tot "impossible" –literalment, no creiem el que veiem. Ara bé, és cert que aquestes formacions no responen a cap intenció, sinó que són només el resultat d'un joc d'interferències entre, d'una banda, la natura més o menys resistent de diferents tipus de roques i sòls i, de l'altra, l'acció contrastada dels diferents tipus d'erosió –glacial, pluvial, eòlica... Així, doncs, el que ens pot semblar, a primera vista, una composició voluntària es revela com quelcom absolutament determinista quan s'analitza.

w. CVITAS I BURGUS A ARRAS, L'ANY 1742
x. DIE ALPENPOST HUBERT LIBISZEWSKI, 1930

y. "CHAOS". DIBUIX PUBLICAT A L'ARCHITECTURAL REVIEW L'ANY 1904

3. AIXÒ NO SIGNIFICA QUE CALGUI AGENOLLAR-SE SERVILMENT DAVANT DE TOTS ELS PRODUCTES DE L'ART CONTEMPORANI.

z.

“La hiperciutat no és de cap manera una acumulació sense regles. És el resultat d'una multitud d'opcions, que són totes racionals, o bé que tendeixen a ser-ho, però que obeeixen a racionalitats diferents.”

z. PRESIDENT SOBRE EL SEU LLIT DE MORT, ARIZONA. FOTO: AUTOR, 1996
aa. JOSHUA TREE, HIDDEN VALLEY, CALIFÒRNIA. FOTO: AUTOR, 1996

aa.

Una cosa semblant passa avui amb el pla d'exploració del territori. Tenim la impressió que la hiperciutat és caòtica i ens en desempalleguem amb alguns adjectius. Ara bé, la hiperciutat no és, de cap manera, una acumulació sense regles. És el resultat d'una multitud d'opcions, que són totes racionals, o bé que tendeixen a ser-ho, però que obeeixen a racionalitats diferents, tot sovint en disputa les unes amb les altres, en concret en un sistema de liberalisme salvatge com ara el nostre.⁴ La multitud d'intervencions fa que el resultat per a tot territori sigui difícilment previsible, i molt menys si una part de les decisions provenen de centres exteriors, fins i tot molt allunyats.

4. LA SEVA RACIONALITAT ÉS, ALHORA FEROTGE I CONTINGUDA.

A la hiperciutat suïssa que s'està formant, un cert nombre de senyals conviden a esperar que, per fi, s'està esbossant una conscienciació, si bé no en el pla cultural, sí almenys en el polític. Molts càrrecs electes han constatat que l'autonomia comunal era un obstacle major a l'hora de tractar els problemes urbans. Fa cinc anys es va proposar la idea d'una secretaria d'Estat a la ciutat, ja que dos de cada tres suïssos treballen en una "ciutat" i que la Suïssa de les "ciutats" és, de llavors ençà, àmpliament majoritària, mentre que el nostre sistema polític no reconeix les ciutats cap estatus particular. Fins i tot s'havia proposat la idea de crear una cambra de ciutats –una idea que, evidentment, està ben lluny de ser realitat!

EPÍLEG

A tall de conclusió, m'agradaria esmentar breument un darrer punt: la desaparició de l'oposició entre el camp i la ciutat té

–o tindrà– com a corol·lari, inevitablement, una mutació qualitativa de les mentalitats. Avui, en efecte, l'estil de vida hiperurbà, els sistemes de valors i de novalors hiperurbans s'imposen per tot arreu a través dels mitjans –en concret, de la televisió–, i tots es guien pel criteri únic de l'índex d'audiència. El que encara hi havia de tradicional, àdhuc d'arcaic, a les planes agrícoles i a les altes valls està cedint el terreny a models de comportament uniformes. Tan bon punt la generació que ara té 50 anys hagi desaparegut, la mutació –tret d'excepcions individuals– s'haurà acomplert. Per ser sincers, aquesta afirmació s'ha de matisar: els habitants del camp perden els seus sistemes culturals de referència, però els de la ciutat també: tots es transformen en megalopolitans, en hiperurbans. A partir d'ara, els continguts del seu imaginari són lliurats a domicili, ja no per la tradició o l'educació, sinó per la televisió. Un col·lega, amb qui em

discutia allà dalt, em replicava que el contrari també era cert. Em deia, per exemple, que el fill d'un pagès de muntanya del cantó d'Uri conegut seu ha anat a estudiar agronomia al Politècnic de Zuric per continuar l'exploració del seu pare. Aquest exemple provaria que la tradició continua tenint bona salut. Ara bé, per contra, em sembla que il·lustra perfectament la mutació que s'ha produït: el fill, format a la "ciutat", posseeix unes tècniques up-to-date, que importarà a la muntanya amb una visió que ja no tindrà absolutament res de folklòric; aquest és, doncs, precisament un cas en què la hiperciutat penetra fins a les glaceres sublimes...

Per acabar d'una vegada, potser seria bo pensar d'entrar definitivament al segle XX mentre encara hi som a temps.

Traducció de Guillem Matallanas

Aquest text va ser cedit per André Corboz gràcies a la intermediació del professor Àngel Martín. Publicat anteriorment amb el nom "La Suisse comme hyperville" al número 6 de la revista *Le Visiteur: ville, territoire, paysage, architecture* (Société Française des Architectes, novembre de 2000, p.112-129). Visions agraeix també a *Le Visiteur* per haver-nos cedit les imatges.